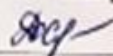

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
«Хандагайтинская средняя общеобразовательная школа» Овюрского района

СОГЛАСОВАНО

Рук. Точки роста

 Донгак Ю. С.

от «31» 08 2023 г.

Мингуш А. В.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

внеурочной деятельности

Умелу уолурлар

Класс: 10-н, всего 34 часов в год

Учитель: Донган Светлана Олеговна

«Улусчу ужурлар»

Кирилде кезээ.

Улусчу педагогика амгы национал школаның өөредилге-кижизидилгелиг ажыл-чорудулгазының кол үндезинин тургузуп, ниити өөредилге системазында чаа угланыышкын, тускай эртем болуп, быжыг турушту ээлеп турар. Чоннуң чаагай чаңчылдары, сагылга-езулалдары, ужурлары улусчу педагогиканың кол өзээн тургуспушаан, өзүп орап салгалдың кижизидилгезинин депшилгелиг аргаларын байлакшыдып турар.

Улусчу педагогиканың идеялары, байлак дуржулгазы болгаш аргалары чугле школада, башкылаашкында ажыглаттынып турар эвес, а өг-бүле кижизидилгезинде, ада-иелер ортузунда тарап нептерээн.

Салып турар сорулгалары:

Өөредилге сорулгазы: тыва чоннуң уттундурган болаш уттундуруп бар чыдар чанчылдарын, ёзулалдарын дедир эгидип, школачыларга өөредири;

өөреникчилерниң мөзү-шынар болгаш бот-кижизидилгезинче угланган чоннуң чагыг суртаалдарын, езу-чаңчылдарын билиндирип өөредир.

Кижизидилге сорулгазы: улусчу педагогика болгаш ада-өгбелеривистиң чаагай чаңчылдарына даянып алгаш, келир уениң мөзү- бүдүштүг, хундулээчел салгалын хевирлеп кижизидер.

Сайзырал сорулгазы: өөреникчилерниң угаан-медерелин, чүве шиңгээдирин, бот-башкарлырын, чогаадыкчы чоруун, бот-туружун бедик чадаже көдүрери.

Демдек салбас, а чартык чылдап зачет хевиринге түңнелди көргүзүг-шиңгээдилге хевиринге кылып, өөреникчинин демдээ кылдыр салып болур.

Ниити шактарның санынче экскурсиялар, оюннар, мөөрейлер, ужуражылгалар, улусчу байырлалдар шактары база кирген.

Кичээлдер нургулайында оюн хевирлиг, практиктиг угланыышкынныг болур. Оларны аян-чорук, көргүзүг-щиңгээдилге, янзы-бүрү чогаадыкчы ужуражылгалар, аас-чогаал кичээлдери, бойдусче походтар, хайгараалдар кылдыр организаптап, хостуг чугаа хевиринге эрттирип болур.

Экскурсия: төрөөн чериниң чараш-каазын магададыр сорулга-биле арыгже, дагларже, хем кыдыынче селгүүстээри; тыва өгнү сонургаттырары, чамдык улусчу ужурларны шиңгээттирери(суг бажы, ыдык ыяштар, чер-чурт дагыыры), төөгүлүг тураскаалдарны, черлерни эргири.

Ужуражылга: улуг хүндүткелдиг өгбө, тоолчу, ыраажы, чазаныкчы, артист, чурукчу болгаш өске-даа улус-биле ужуражыры.

Эртем харылзаазы: Төрөөн чугаа. Төөгү. Чугаа сайзырадылгазы. Улустуң аас-чогаалы. Күш-ажыл кичээли. Чурулга. Хөгжүм кичээли. Долгандыр турур хүрээлел болгаш бойдус кичээли.

Программаны *10-11 класстың уругларынга* угландыр тургускан.

10-11 класстарга чедир «Улусчу ужурлар», кичээлдер неделяда 1 катап эртер.

Ук кичээлдерниң дээштии, ооң түңнелдери тестилер болгаш анкеталардан база өөреникчилерниң чогаадыкчы ажылдарындан көстүп келир.

Түңнелинде: Мөзү бүдүштүг, ёзулуг тыва кижини келир үениң салгалындан хевирлеп үндүрер деп төнчү сорулгалыг.

«Өг-бүлө»

Бирги чылдың кичээлдериниң үндезини өг-бүлө, ажыл-агый, төрөөн чер, төрөөн чурт дугайында эге билиглер болур. Төрөөн чурттун чедимчелиг, сайзырангай байдалы.

Бир-ле дугаарында, найыралдыг, ажыл-агыйжы өг-бүледен, ол ышкаш карак кызыл чогаадыкчы, тургузукчу чоруктан эгелээр деп идея мында салдынган: чедимчелиг чурттаар дизе, ону бодун кызыл күш үндүрүп ажылдап тургаш чедип ал.

Бирги класска уруглар төрөөн суурунун, кожуунунун, Тывазының ажыл-агыйы, аал коданы, төрөл харылзаалары-биле, ол ышкаш аңаа хамаарышкан чогаалдар-биле таныжар.

Элөөн хөй үени номчулгаже, янзы-бүрү экскурсияларже, ужуражылгаларже чарыыры көрдүнгөн.

1 дугаар класстың өөрөдилге номун колдуунда башкы номчуп бээр. Видеоматериалды номчулга соонда көргүзөр болза таарымчалыг. Ырларны «дыңнаңар»,

«ырлажыңар» дээнин барымдаалап ажыглаар.

Допчузу
10-11 класс

Допчузу	Кичээлдин шагы	Болур хуну
Өг-бүлө		
1.Кирилде кичээл. Ужур деп чүл?	1	
2.Тыва чурту	1	
3. Тывалар деп кымыл ол?	1	
Бистиң өг-бүлевис		
4.Кады торээн кижилер	1	
5.Хунчугеи.Сөзү О. Сувакпиттии, аялгазы М. Нурсаттыы.	1	
6. Ада төрели алдын, ие төрели мөңгүн.	1	
7. Кырган-ачазы биле кырган-авазын хундулээри.	1	
8. Чоок торел улус.	1	
Өг – чурттаар чер		
9.Малчыннар өглери.	1	
10 . Өг ужурлары.	1	
11 . Өгнүң эт-севи.	1	
12 . Өг херекселдериниң ужурлары.	1	
13.Тыва өглер. Сөзү А. Даржайныы, аялгазы К.Бегзини..	1	
Бистиң бажыңывыс		
14. Бажың дугайында.	1	
15.Бажың – кижилерниң кол эдилели.	1	
16.Бичии Лена. Сөзү Л. Чадамбаныы, аялгазы М. Нурсаттыы.	1	

Аал дугайында

17. Аал коданы.

1

18. Аал ужурлары.

1

19. Шайывыс. Сөзү Ч. Кара-Күскенин, аялгазы А. Тановтуу.

1

Мал-маган – тываларның амыдыралының дөзү

20. Чурттуң кол ажыл-агыйы.

1

21. Дузааргакпай. Сөзү Н. Ооржактыы, аялгазы С. Бюрбээнини.

1

22. Инек дугайында. Назы-харын барымдаалап адаары.

1

23. Шилги бызаам.

1

24. Сарлык дугайында.

1

25. Сарлык оглу.

1

26. Иви мал. Назы-харының, адының хуваалдазы.

1

27. Аът.

1

28. Кулунчугаш. Сөзү А. Допчааныы, аялгазы Д. Шактарныы.

1

29. Теве дугайында.

1

30. Шээр мал. Назы-хары, аттары.

1

Найырал дугайында

31. Найырал – үнелиг чүүл.

1

32. Сайзанақ.

1

33. Ойнаал, эжим.

1

34. Түңнел кичээл.

1

Бөлүктээшкнн бүрүзүнүн уткалары.

Өг-бүлө

Тыва дугайында эге билиглер. Тывалар деп кымнарыл ол?

Ужур деп чүл? Кижиниң төрүттүнген чери. Аймак сөөк, ызыгуур деп чүл?

Бистиң өг-бүлөвис

Өг-бүлө деп чүл? Авазын, ачазын хүндүлээри. Угбаларын, дуңмаларын хүндүлээри. Акышкы-дуңмашкы улустарнын аразында хүндүлежип адажырынын ужурлары. Чоок төрел улус аразында харылзаа. Ачазының болгаш авазының төрелдерин хүндүлөп адаарынын ужурлары. Кижиниң кырган-авазы болгаш кырган-ачазы. Оларга тускай хамаарылга.

Өг – чурттаар чер

Өг – чурттаар чер. Малчыннар өглери. Өгге тыва кижиниң онзагай хамаарылгазы. Өг дугайында тоолдардан үзүндү, шүлүктөр, тывызыктар, ырлар.

Тыва өгнү сонургаттылары, эт-севин таныштырар, ужурларын өөредирн.

Бистиң бажыңывыс

Бажың ажылы. Бажыңга мээң кылыр ажылдарым.

Бажың иштин арыг-силиг, эмге-сескелиг тургузары. Хүн бүрүде кылыр даштыкы ажылдар. Ада-иезинге дузалажып, күш-ажылга ынак болурунга кижизидери.

Аал дугайында

Аал болгаш аал коданы деп чүл? Чаңгыс аалдың кижилериниң ажыл-агыйны канчаар кылыры. Аалдарның чайын, күзүн, кыжын, чазын турар черлериниң аттары.

Аал коданынга сагыр ужурлар. Аал коданын чүге х үндүлээри.

Мал-маган – тываларның амыдыралының дөзү

Тываларның амыдыралының дөзү чүл? Бистиң өг-бүлевистиң мал-маганы.

Мал маганны уш бөлүккө чарары. Чылгы, бода, шээр малдарның онзагайы.

Оларны назы-харын барымдаалап адаары. Иви мал. Назы-харының, адының хуваалдазы

Найырал дугайында

Найырал дугайында билиишкин. Демниг чорук деп чүл? Найырал чүүден эгелээрил?

Сайзанактап ойнаары, ону чүгө үреп болбазыл. Салаалар-биле оюннар.

Бирги классты доосканының түңнелинде алган билиглери:

Тыва дугайында эге билиглер. Акышкы-дуңмашкы улустарның аразында хүндүлежип адажырының ужурлары. Чоок төрөл улус аразында харылзаа. Ачазының болгаш авазының төрелдерин хүндүлөп адаарының ужурлары.

Тыва өгнүң эт-севин танып билип, ужурларын өөренип алыр.

Бажың иштин арыг-силиг, эмге-сескелиг тургузуп билир. Хүн бүрүдө кылыр ажилдарга бодунуң үлүг-хуузун кириштирип билири.

Аал болгаш аал коданы деп чүл? Чаңгыс аалдың кижилериниң ажыл-агыйны канчаар кылыры. Аалдарның чайын, күзүн, кыжын, чазын турар черлериниң аттары.

Аал коданынга сагыыр ужурлар.

Мал маганны уш бөлүккө чарары. Чылгы, бода, шээр малдарның онзагайы.

Оларны назы-харын барымдаалап адаары. Иви мал. Назы-харының, адының хуваалдазы.

Найырал дугайында билиишкин. Демниг чорук деп чүл? Найырал чүүден эгелээрил?

Сайзанактап ойнаары, ону чүгө үреп болбазыл. Салаалар-биле оюннар, тыва оюннарны(кажык, баг кагары, хурежири, ча адары, тывызыктажыыры, кожамыкка чижери, сайзанактаарын) ойнап билир болгаш Шагаа байырлалының дугайында эки билир болур.

Ажыглаарыңга сүмелеп турар литература:

1. Аксагалдай ашак. Кызыл, 1992.
2. Донгак В. Аът (шүлүк). Шын, 1990, февраль 10.
3. Кенин-Лопсан М.Б. Тыва чоннуң бурунгу ужурлары. Кызыл. 1994.
4. Матпаадыр. Кызыл. 1991.
5. Салчак К.Б., Салчак Л.П. Тыва улусчу педагогиканың хөгжүлдези. Кызыл, 1984.
6. Тыва улустуң тоолдары. Новосибирск. 1994.
7. Тыва оюннар.